

τολογία τοῦ δογματισμοῦ ἔχει νὰ κάμῃ μὲ δεδομένα, μὲ αὐτὰ τὰ ὄντα, μὲ τὸ ὄν ὡς τοιοῦτον· ἡ ὄντολογία τῆς «νοητῆς» φιλοσοφίας ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τοὺς ὅρους καὶ τὰς προϋποθέσεις διὰ νὰ εἶνε τι δεδομένον, μὲ κᾶτι τὸ ὁποῖον «ἀφορᾷ τὰ ἀντικείμενα», μὲ ἀναφορὰν πρὸς κᾶτι τὸ ὁποῖον τίθεται ὡς ὄν, τοῦτ. μὲ διάνοιαν καὶ λόγου, μὲ νοήματα καὶ θεμελιώδεις ἀρχάς.

Τοῦτο τὸ γεγονός τὸ νὰ ἀνατρέξῃ πέραν τοῦ δεδομένου μέχρι τῶν ἐν αὐτῷ πραγματοποιουμένων ἀλλὰ μὴ ἐξαντλουσῶν αὐτὸ πρῶτων ἀρχῶν, διακρίνει τὸν νοητὸν (οὐχὶ ἐντελῶς ἐσωτερικὸν καὶ οὐχὶ ἐντελῶς ὑπερβατικὸν) χαρακτῆρα ἐκείνου μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται ἡ «ἐννοιολογικὴ» φιλοσοφία. Μόνον τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς εἶνε δυνατόν νὰ πραγματευθῶσι περὶ ἐσωτερικῶν ἢ ὑπερβατικῶν ἀντικειμένων, περὶ δεδομένων αἰσθητῶν καὶ περὶ ζητούμενων ὑπερ-αἰσθητῶν. Ἄλλὰ καὶ τότε ἀκόμη ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἡ ἔρευνα ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ «ἐκ τῶν προτέρων», ἄρα ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ γενικῶς ἰσχύοντος καὶ τοῦ ἀναγκαίου τὸ ὁποῖον ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως πάσης πείρας· διὰ τοῦτο πρόκειται ἐκεῖ περὶ «ὀρθολογικῆς» καὶ ὄχι ἀκόμη περὶ «ἐμπειρικῆς» φυσικῆς, ψυχολογίας, κοσμολογίας καὶ θεολογίας. Οὐχ ἦτιον λαμβάνεται ἤδη ὑπ' ὄψιν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν «νοητῶν» πρῶτων ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς πείρας καὶ ἐπὶ τῶν πέραν πάσης πείρας ἐξικνου-

ἡ ἀτελής διδασκαλία τῆς κριτικῆς ἀνάγκῃ νὰ εὔρη τὴν τελειοποίησίν της εἰς μίαν συστηματικῶς «πλήρη καὶ ἀρτίαν» «θεωρίαν». Ὁ τελευταῖος σκοπὸς κατὰ Kant (ἤδη ἀπὸ τοῦ 1781 καὶ ὄχι βραδύτερον μόλις) εἶνε ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ ὑπερ-αἰσθητόν, ἀλλὰ μέχρι τέλους ὑποστηρίζει οὗτος ὅτι ἡ μετάβασις αὕτη ἀνάγκῃ νὰ δικαιολογεῖται ἀποκλειστικῶς διὰ προηγουμένης κριτικῆς, ὅποτε ταυτόχρονως ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπιτελεῖται καὶ ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ εἰς τὸ πρακτικὸν πεδίον. Καὶ ἄλλοθεν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὴν ἐξέλιξιν τῆς κριτικῆς εἰς μεταφυσικὴν, ἢ τὴν συνύφανσιν ἐκείνης πρὸς ταύτην, δὲν ἐσκόπευεν ὁ Kant νὰ πραγματοποιήσῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ ὅτι τὴν εἶχεν ἤδη σκιαγραφήσει εἰς τὰ 1781 ἐν τῇ «ἀρχιτεκτονικῇ τοῦ καθαρῦ λόγου». Ὅχι ἔνεκα οἰωνδῆποτε (ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Kant πραγματοποιηθεισῶν) μεταρρυθμίσεων τοῦ τότε ἐτοιμασθέντος σχεδίου ἀλλὰ συνεπεία τοῦ ἀσυμβιβάστου μεταξὺ μερῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ σχεδίου προετοιμάζεται ἡ ἐξέλιξις τῆς ἰδεοκρατικῆς μεταφυσικῆς καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς.

μένων συνδέσεων αὐτῶν· διὰ τοῦτο εἶνε δυνατόν νὰ λάβῃ ἐνταῦθα χώραν διάκρισις τῆς μεταφυσικῆς ἀναλόγως τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν ἀντικειμένων. Ἡ ὄντολογία τῆς «ἐννοιολογικῆς» φιλοσοφίας παρέχει ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀπαραίτητον προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν διὰ τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς· διὰ τοῦτο εἶνε δυνατόν καὶ αὕτη νὰ χαρακτηρισθῇ (ὡς καὶ ἡ ἀπλήκριτική) ὡς προπαίδευσις. Τοιοῦτοτρόπως ἡ «κριτικὴ μορφή τοῦ διανοεῖσθαι» διαπνέει ὀλόκληρον τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν τοῦ Kant· ὁ δογματισμὸς ἐξαφανίζεται, ἀν καὶ ἡ δογματικὴ μέθοδος ἐργασίας διατηρεῖται εἰς μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Μετὰ πάσης δυνατῆς σαφηνείας γίνεται τοῦτο φανερόν εἰς τὸ μόνον τμήμα τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύθη ὁ Kant, ἐκτὸς τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ ἐν γένει ἐκτὸς τῆς ὄντολογίας. Εἰς τὰς «μεταφυσικὰς ἀπαρχὰς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης» (*Metaphysische Anfangsgrunde der Naturwissenschaft* 1786) ἀναλύει οὗτος τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς «ὀρθολογικῆς φυσικῆς» καὶ δὴ διὰ τῆς δογματικῆς μεθόδου, τ.ἔ. «ἀποδεικνύων αὐστηρῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων βεβαιωμένων πρώτων ἀρχῶν». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐργάζεται π.χ. μὲ τοὺς πίνακας τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, ἀναφέρεται παρὰ τὸν *a priori* χαρακτῆρα τῶν πορισμάτων τοῦ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων καὶ ὄχι εἰς ὄντα καθ' ἑαυτά, τὸ ὅλον ὕψος τῆς σκέψεως τοῦ εἶνε περισσότερον τὸ τοῦ Νεύτωνος ἢ τὸ τοῦ Wolff. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκλείεται οἰαδήποτε μετάπτωσις εἰς τὴν παλαιὰν μεταφυσικὴν τοῦ δογματισμοῦ (ἐπίσης ὁμως καὶ πᾶσα πρόοδος πρὸς μίαν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως ἐν τῷ πνεύματι τῆς μετὰ τὸν Kant ἰδεοκρατίας).

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁμως πρόκειται, ὡς εἴπομεν, μόνον περὶ τοῦ θεωρητικοῦ μέρους τῆς μεταφυσικῆς καὶ ὄχι περὶ τοῦ πρακτικοῦ, μόνον περὶ τῆς μεταφυσικῆς τῆς φύσεως καὶ ὄχι περὶ τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν. Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου ὡς ἀτελής ἐπεξεργασία τῆς ὄντολογίας, τῆς «ἐννοιολογικῆς» φιλοσοφίας, ἔχει θέσιν μόνον εἰς τὸ ἐν μέρος τοῦ συστήματος τοῦ Kant· δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας· μᾶλλον ταῦτα εἶνε ἀνάγκη νὰ προμηθεύσῃ εἰς

ταύτην θέσιν κενήν, καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶνε ἀπαραίτητος διὰ τὴν θεμελίωσιν της. Ἔργον της εἶνε νὰ ἀνοίξῃ τὸν δρόμον ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ ὑπεραισθητόν, καίτοι ἡ ἰδία δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον τοῦτον μέχρι τοῦ τελευταίου αὐτοῦ τέρατος. Θεός, ἐλευθερία καὶ ἀθανασία ἀποδεικνύονται ὑπ' αὐτῆς ὡς τι δυνάμενον νὰ νοηθῇ, καίτοι ὄχι νὰ γνωσθῇ ἀμέσως. Ὅτι ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, δὲν εἶνε ἀδύνατον, ἀποδεικνύεται ὡς πρακτικῶς ἀναγκαῖον. Ἡ θεωρητικὴ Κριτικὴ ἐθεώρει ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς πείρας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἐγὼ ἡμῶν, ἦσαν ἀπλῶς φαινόμενα· ἐπέτρεπεν ὅμως, μάλιστα ἡξίου, νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν «ὄντων καθ' ἑαυτά»· ἀπηγόρευε νὰ θεωρῶμεν πᾶν τὸ ὑπεραισθητόν ὡς ἀπλοῦν μῦθον καὶ τὴν ἐννοίαν τούτου ὡς κενὴν περιεχομένου». Εἶνε ὅμως βέβαιον ὅτι τὸ λογικὸν εἶνε δυνατόν (ὅπως καὶ ἡ διάνοια) νὰ ἐργασθῇ ὄχι μόνον θεωρητικῶς ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς. Τὴν φιλοσοφίαν ἄρα ἐνδιαφέρει τώρα πρωτίστως νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ταύτην χρῆσιν τοῦ λογικοῦ ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας «ἐκ τῶν προτέρων» τὰς ἀντιστοιχοῦσας πρώτας ἀρχάς. Ἐν προκειμένῳ ὅμως πρόκειται αὐτόχρομα περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ὀλοκλήρου τοῦ πρακτικοῦ μας βίου καὶ ὄχι περὶ ζητήματος θεωρητικοῦ· διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη κατὰ τὴν «ἀναζήτησιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς» νὰ ἐρευνήσωμεν πρωτίστως τὴν περὶ ζωῆς ἀποψιν τοῦ ἀμαθοῦς καὶ μὴ παρεφθαρμένου κοινοῦ ἀνθρώπου ἢ (ὡς ἐκφράζεται ὁ Kant) τὴν «συνήθη λογικὴν γνῶσιν περὶ ἠθικῆς».

Ἀμέσως, μόλις θέσωμεν τὸ ἐρώτημα τοῦτο, καθίσταται φανερόν ὅτι ἀπόλυτον ἠθικὴν ἀξίαν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχῃ μόνον μία καλὴ θέλησις, ὅτι εἰς αὐτὴν τότε μόνον εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ τὸ κατηγορούμενον τῆς καλῶσύνης, ὅταν ἐλατήριόν της εἶνε μόνον «τὸ καθῆκον», ὅτι πράξεις ἐκ καθήκοντος ἐπιχειρούμεναι δύνανται νὰ προέλθωσι μόνον ἐκ τῆς συμμορφώσεως πρὸς ἠθικὸν νόμον, καὶ ὅτι οὗτος (δεδομένου ὅτι ἐνταῦθα λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν μόνον ὁ καθορισμὸς τῆς καλῆς θελήσεως, χωρὶς καμμίαν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμά της) ἐν μόνον δύναται νὰ ζητήσῃ· «τὴν γενικὴν, τοῦτέστι τὴν κατ' ἀρχὴν νομιμότητα τῶν πράξεων». «Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐνεργήσω

του τὸν φέρουσι πρὸς τὸ κακόν· καί τότε ἀρχίζει «τὰ σοφίσματα ἐναντίον τῶν αὐστηρῶν ἐκείνων νόμων τοῦ καθήκοντος, καὶ θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἰσχύν των, ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἀγνότητα καὶ αὐστηρότητα αὐτῶν.» Ἐγκαταλείπει τὴν κατάστασιν τῆς καλοκαγάθου «συνήθους ἀνθρωπίνης λογικῆς», καὶ ἀποτολμᾷ (ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἐπιστημονικῶς ὀλίγον παρεσκευασμένος) τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ πεδίον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, «καλλιεργεῖ» τὸν ἑαυτὸν του, τείνει πρὸς μὀρφωσιν, διότι ἐν τῇ τυφλώσει του πλανᾶται, νομίζων ὅτι τοιοῦτοτρόπως θὰ δυνηθῇ νὰ ἐλαφρώσῃ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην διὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἔδωκεν εἰς ἑαυτόν. Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη ἢ μορφοῦσα τὴν διάνοιαν δὲν πρόκειται νὰ ἀποτελέσῃ ταῦτοχρόνως καὶ ἠθικὴν παραμὀρφωσιν τῆς θελήσεως, ἐὰν δὲν πρόκειται νὰ διαστραφῇ ἢ καὶ νὰ ἀπωλεσθῇ ἀκόμη ἢ γνησία ἀρχὴ πάσης ἠθικότητος, εἶνε τότε ἀπαραιτήτως ἀναγκαία ἡ βοήθεια τῆς φιλοσοφίας. Ὅταν ἡ ἀθωότης τοῦ κοινοῦ (προφιλοσοφικοῦ) λόγου ἔχει καταστραφῇ ὑπὸ τῶν τεχνασμάτων τῆς λογικῆς, τότε μόνον ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς εἶνε εἰς θέσιν νὰ βοηθήσῃ (καὶ μάλιστα, κατὰ τελευταῖον λόγον, μόνον ὁ ὑποστὰς τὴν φιλοσοφικὴν κριτικὴν «καθαρὸς πρακτικὸς λόγος») ¹⁾. Σαφέστερος καθορισμὸς τῆς ἀπο-

¹⁾ Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, ἔκδοσις Ἀκαδημίας, Τόμ. IV. σελ. 405. - Πρὸς τούτοις τὰς μεταξὺ Kant καὶ Rousseau ἐκτάκτως σπουδαίας συζητήσεις ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικο-φιλοσοφικῆς καὶ παιδαγωγικῆς, ἴδια Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht (1784), ἔκδ. τῆς Ἀκαδημ. Τόμ. VIII, σελ. 26. «Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte» (1786) ἐνθ. ἀν. σελ. 115 ἐπ. καὶ «Anthropologie in pragmatischer Hinsicht» (1798), ἔκδ. Ἀκαδ. Τόμ. VII σελ. 326 ἐπ. - Ὁ Rousseau δὲν εὗρισκετο καὶ τόσον ἐν τῷ ἀδίκῳ ὅταν ἐπρωτίμα τὴν κατάστασιν τῶν ἀγρίων, ἐφ' ὅσον βεβαίως παραλείπωμεν τὴν τελευταίαν βαθμίδα τὴν ὁποίαν πρόκειται ἀκόμη νὰ ἀνέλθῃ τὸ ἡμέτερον γένος. Ἡ τέχνη καὶ αἱ ἐπιστῆμαι μᾶς ἐμὀρφώσαν εἰς μεγάλον βαθμόν. Εἴμεθα πολιτισμένοι μέχρις ὑπερβολῆς εἰς παντὸς εἴδους κοινωνικῆς εὐγενείας καὶ κοσμιότητος· ἀλλ' εἴμεθα πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρηθῶμεν ὡς ἤδη ἠθικοποιημένοι...κάθε κλόν ὁμῶς τὸ ὁποῖον δὲν βασιζέται ἐπὶ ἠθικῶς καλῆς διαθέσεως τῆς ψυχῆς, δὲν εἶνε παρὰ φαινάκη καθαρὰ καὶ λάμπουσα ἀθλιότης». Ὅπωςδῆποτε ἡ ὁδὸς τῆς ἐπανόδου πρὸς τὴν ἀπλὴν φυσικὴν κατάστασιν μᾶς εἶνε διὰ παντὸς φραγμένη· ὁ «ἀκαταπαύστως καὶ ἀκατάσχετως

λύτου ὑποχρεωτικῆς ἰσχύος τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶνε ἄρα δυνατὸς μόνον τῆ βοηθείᾳ φιλοσοφικῶν συλλογισμῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἄνευ ἰδιαιτέρας κριτικῆς τοῦ νοῦ. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἀνάγκη νὰ λάβῃ τὴν μορφήν «κατηγορηματικῆς ἐπιταγῆς», ἡ ὁποία ἐπιτάσσει ἀπολύτως, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος δέον νὰ θεωρεῖται ὡς πρόσωπον διὰ λόγου πεπροικισμένον καὶ ὄχι ὡς πρᾶγμα, ὅτι ἄρα παντοῦ καὶ πάντοτε εἶνε σκοπὸς ἅψ' ἑαυτοῦ του καὶ οὐδέποτε ἄπλοῦν μέσον· διότι μόνον αὐτῷ θὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀξία καὶ ἀνεξαρ-

πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν αὐτῷ εὕρισκομένων ἰκανοτήτων τὸν ἄνθρωπον παρορμῶν νοῦς δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ τοιαύτην ἐξαρχῆς ἐπανάληψιν τοῦ παρελθόντος του. Μάλιστα δὲν εἶνε κἂν ἀνάγκη νὰ θρηνηῶμεν διὰ τὴν ἔξοδόν μας ταύτην ἐκ τῆς παραδεισιακῆς φυσικῆς καταστάσεως, διότι ἡ ἔξοδος αὕτη σημαίνει ταυτοχρόνως «τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀξέστου καταστάσεως τοῦ ζῴου εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ λίκνου τοῦ ἐνστίκτου εἰς τὴν καθοδήγησιν τῆς λογικῆς· μὲ μίαν λέξιν, ἀπὸ τῆς κηδεμονίας τῆς φύσεως εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐλευθερίας». Διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἄτομον, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀναντιρρήτως ἀπώλειαν εἰς φυσικὴν καλωσύνην καὶ ἄμεσον εὐτυχίαν, διότι σημαίνει ταυτοχρόνως τὸ πρῶτον ἁμάρτημα καὶ τὴν ἀπαρχὴν σκληρᾶς ἐργασίας. Ὁ Rousseau περιέγραψε τοῦτο πολὺ ὀρθῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ συγγράμματα· εἰς ταῦτα ὁμως πραγματεύεται τὸν ἄνθρωπον μόνον ὡς ὄν τῆς φύσεως καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ὡς «φυσικὸν γένος». Εἰς τὸν «Αἰμίλιον» ὁμως καὶ εἰς τὸ «Κοινωνικὸν συμβόλαιον» προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ δυσχερὲς πρόβλημα, πῶς πρέπει νὰ προοδεύσωσι καὶ κατὰ τὸν προορισμὸν των, ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς διὰ νὰ ἀναπτυχθῶσι καταλλήλως αἱ φυσικαὶ διαθέσεις τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς γένους ἠθικοῦ, εἰς τρόπον ὥστε τὸ γένος τοῦτο νὰ μὴ ἀντιστρατεύηται πλέον πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ὡς γένος φυσικόν». Ἡ μόρφωσις ἄρα πρέπει τελειωτικῶς νὰ λαμβάνῃ χώραν συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικοποιήσεως (τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς). Διὰ τούτων καθίσταται βέβαιον ὅτι καὶ διὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Kant παιδαγωγικὴν καταλαμβάνει ὀριστικῶς τὴν πρώτην θέσιν ἡ ἠθικοποίησις ἔναντι πάσης ἄλλης φύσεως παιδείας, πολιτισμοῦ καὶ διδασκαλίας τῶν διδασκομένων (πρβλ. τὸ μετὰ θάνατον εὑρεθὲν χειρόγραφον τῶν παραδόσεων τοῦ Kant ἐπὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἐκδ. Rink, 1800. ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. ΙΧ, ὡς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Fichte συνεχισθεῖσαν κριτικὴν ἔναντι τοῦ Rousseau ἐν τῇ πέμπτῃ διαλέξει περὶ τοῦ «Προορισμοῦ τοῦ σοφοῦ (Bestimmung des Gelehrten)», 1794, Ἔργα ἐκδ. J. H. Fichte Τόμ. IV σελ. 335 ἐπ.). Ἡ ἄποψις αὕτη τῆς ἰδεολογικῆς περὶ ἀγωγῆς σκέψεώς του, ἡ σχεδὸν ἠρωϊκὴ αὕτη παραδοχὴ τοῦ πρώτου ἁμαρτήματος (ἔνεκα τῆς μετ' αὐτοῦ συνδεομένης δυνατότητος σκοπίμου ἠθικοποιήσεως καὶ δι' αὐτῆς τελείας μορφώσεως) εἶνε ἄρα παρὰ τῷ Kant ἀκόμη ἀνεξάρτητος τῶν καθαρῶς θεωρητικῶν βάσεων τοῦ συστήματός του.

τησία· διότι μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας του εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῆ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ θέσῃ ὡς ἴδιον ἑαυτοῦ σκοπὸν τὸν ἠθικὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Πάντα ταῦτα δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσιν «ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἤδη ἐν ἰσχύϊ νοήματος τῆς ἠθικότητος». Ἦδη ὅμως ἐρώτᾶται πῶς εἶνε κατ' ἀρχὴν δυνατὴ «συνθετικὴ πρακτικὴ κρίσις ἐκ τῶν προτέρων» περὶ τῆς αὐτονομίας τῆς ἠθικῆς θελήσεως, καὶ διατὶ δὲν εἶνε αὕτη μόνον ὠφέλιμος καὶ χρήσιμος, ἀλλ' ἐν τῇ ἀυστηροτάτῃ ἐννοίᾳ ἀναγκαία; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο περὶ τῆς βασικῆς σημασίας καὶ τοῦ ἐκ τῶν προτέρων χαρακτηῆρος τοῦ νόμου τῆς ἠθικῆς εἶνε δυνατὸν νὰ δοθῆ ἀπάντησις διὰ μιᾶς «Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου», ὅποτε ὅμως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποφύγωμεν νὰ σχετίσωμεν αὐτὴν πρὸς τὰ τελευταῖα συμπεράσματα τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου». Καὶ οὕτω τέλος συμπληροῦται ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant εἰς ἑνιαῖον σύστημα, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχεν ἤδη εὑρεθῆ ἡ ἀφετηρία τῆς θεωρίας περὶ ἠθικῆς ἔξω τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος.

Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξετάζωμεν ἀπλῶς «τὴν θέλησιν ἐν γένει», ὡς πράττει τοῦτο ὁ Wolff ἐν τῷ ἔργῳ του «Allgemeine praktische Weltweisheit»· διότι τώρα μᾶς ἐνδιαφέρει μία εἰδικὴ μορφή θελήσεως, τοῦτέστι ἡ «καθαρά» (δηλ. ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένη καὶ αὐτόνομος (αὕτῃ ἑαυτὴν καθορίζουσα) θέλησις¹⁾. Ἐδῶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικαλούμεθα τὰ ὅσα ἡ ἀνθρωπολογία ἔχει ἐμπειρικῶς καθορίσει, διότι δὲν ἀσχολούμεθα μὲ γεγονότα τῆς πείρας ἀλλὰ μὲ πρῶτας ἀρχὰς a priori. Δὲν ἀμφισβητεῖται μόνον κατ' ἀρχὴν ἡ πρακτικὴ χρῆσις τοῦ λόγου· ἀλλ' ἡ «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου» πρόκειται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει καθαροὺς πρακτικὸς λόγος. Καὶ οὕτω ἀποκτᾶ ἡ περὶ ἠθικῆς φιλοσοφία τοῦ Kant μέσην θέσιν μεταξὺ τῆς γενικῆς πρακτικῆς σοφίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας, ἀκριβῶς ὅπως ἡ θεωρητικὴ «νοητὴ» φιλοσοφία εὑρίσκειται εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῆς τυπικῆς

¹⁾ Κατὰ τὸν Kant μία «Philosophia practica universalis εἶναι δυνατόν νὰ περιλαμβάνῃ μόνον τὰς γενικὰς καταρχτικὰς ἐννοίας διὰ τὴν «Μεταφυσικὴν τῶν Ἠθῶν» (ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. VI σελ. 223).

λογικῆς καὶ τῆς ἐμπειρικῆς φυσικῆς· καὶ διὰ τῆς μέσης ταύτης θέσεως ἐπιτυγχάνονται καὶ ἐνταῦθα δύο τινά. 1) Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς ἀποδεικνύονται ὡς πράγματι γενικῶς καὶ ἀναγκαστικῶς ἰσχύουσαι, τοῦτέστι ὡς γνήσιαι ἀρχαὶ a priori. 2) Αἱ ἔννοιαι τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ ἀνυποθέτου αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ «Κριτικῇ τοῦ καθαροῦ Λόγου» παρέμενον ἀκόμη κεναί, δύνανται ἤδη νὰ πληρωθῶσι μὲ ἰδιαζούσης σπουδαιότητος περιεχόμενον. Τὴν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην Κριτικὴν μετάβασιν εὐκολύνει ἡ θεωρία περὶ ἐλευθερίας. Ἡθικὴ εὐθύνη εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ μόνον δι' ἐλευθερίας ὄντα. Εἰς τὸ φιλοσοφικὸν ἐρώτημα, πῶς εἶνε δυνατὴ μία κατηγορηματικὴ ἐπιταγή, δύναται ἄρα νὰ δοθῇ μία ἀπάντησις μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς «νοητῆς» ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἐν μὲν τῇ Κριτικῇ τοῦ καθαροῦ Λόγου (κατὰ τὴν λύσιν τῆς τρίτης ἀντινομίας) ἀπεδεικνύετο ὡς ἀπλῶς νοητὴ, ἐνταῦθα ὅμως καταφαίνεται ὡς κατ' ἀνάγκην νοητέα. Καὶ οὕτω συμβαίνει ὁ πρακτικὸς λόγος, μόνος του ἤδη καὶ ἄνευ συνεννοήσεώς τινος πρὸς τὸν θεωρητικόν, νὰ προσδίδῃ πραγματικότητα εἰς ὑπεραισθητὸν ἀντικείμενον ἔξω τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητος, τοῦτέστι εἰς τὴν ἐλευθερίαν (καίτοι ὡς πρακτικὴν ἔννοιαν καὶ μόνον διὰ πρακτικοῦς σκοπούς), καὶ συνεπῶς ἐπιβεβαιοῖ διὰ πραγματικοῦ γεγονότος ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐκεῖ μόνον νὰ νοηθῇ ἦτο δυνατόν.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Kant ὁμῶς ἀποκαλούμενον «γεγονός» τῆς ἐλευθερίας εἶνε κάτι τι πολὺ περίεργον. Δὲν εἶνε γεγονός τῆς πείρας ἐν τῇ συνήθει σημασίᾳ, διότι εἶνε ἐκ τῶν προτέρων (ἄρα ἀσχέτως πρὸς πᾶσαν πείραν) βέβαιον. Ἦδη αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος τῆς ἠθικῆς «εἶνε οἷον εἰ δεδομένος ὡς γεγονός τοῦ καθαροῦ λόγου, γεγονός οὔτινος ἔχομεν συνείδησιν ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὸ ὅποιον εἶνε ἀποδεικτικῶς βέβαιον»· καθόσον δὲν εἶνε δυνατόν οὔτε διὰ θεωρητικῶν λόγων νὰ ἀποδειχθῇ, οὔτε διὰ τῆς πείρας νὰ ἐπιβεβαιωθῇ, «καὶ ὁμῶς εἶνε ἄφ' ἑαυτοῦ του βέβαιον»¹⁾. Ἡ ἐλευθερία ἄρα (ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν οὐσιαστικὴν ὑπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου) ἀνάγκη

¹⁾ Kritik der praktischen Vernunft, ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. V. σελ. 47 πρῶτ. σελ. 55.

Ε.Σ.Δ. τῆς Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κατὰ μείζονα λόγον νὰ εἶνε «γεγενὸς» ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ. Διὰ τούτων λέγομεν ἤδη ὅτι ἐνταῦθα θίγεται μία παράδοξος μεταφυσικὴ βάσις ὑπάρξεως τοῦ ἐγὼ καὶ ταῦτοχρόνως διανοίγεται ἡ ὁδὸς πρὸς προβλήματα τὰ ὅποια, τονίζομένης τοῦ γενικοῦ κοσμολογικοῦ χαρακτήρος των ἀποκαλοῦνται συνήθως μεταφυσικά. Ἐν τῷ ὑπεραισθητῷ εὐρίσκει ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Kant τὴν συμπλήρωσίν της καὶ ταῦτοχρόνως ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τὴν ἐνιαίαν αὐτοῦ συντέλειαν. Τὸ σχηματικὸν τοῦτο τελικὸν συμπέρασμα διατυποῦται ὡς ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Kant (ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου). «Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας, ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικότης αὐτῆς ἀποδεικνύεται δι' ἀποδεικτικοῦ νόμου τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἀποτελεῖ τὸ ἀκροσφιήκιον τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος ἐνὸς συστήματος καθαρῷ, καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ τελείως θεωρητικοῦ λόγου, ὅλαι δὲ αἱ λοιπαὶ ἐννοιαὶ (περὶ θεοῦ καὶ ἀθανασίας) αἱ ὅποια ὡς ἀπλαῖ ἰδέαι ἐν αὐτῷ παραμένουσιν ἄνευ στηρίγματος, προσκολλῶνται εἰς αὐτὸ καὶ ἀποκτῶσι μετ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, τ. ἐ. ἡ δυνατότης αὐτῶν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶνε ἀληθές τι· διότι ἡ ἰδέα αὕτη ἀποκαλύπτεται διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου».

Ἡ συστηματικὴ ἄρα συνοχὴ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐξασφαλίζεται οἷονεὶ ὑπὸ θόλου κυρτουμένου ἐν τῷ ὑπεραισθητῷ καὶ καλύπτοντος πάσας τὰς εἰς τὴν διάθεσίν μας εὐρισκομένας ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς. Ἐκ πρώτης ὄψεως δυνατόν νὰ φαίνεται ὡς εἶν νὰ ἐξητάζετο, ἀφ' ἐνὸς μὲν μόνον ἡ θεωρητικὴ ἰκανότης πρὸς γνῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μόνον ἡ πρακτικὴ ἰκανότης πρὸς ἐπιθυμίαν, ὡς πρὸς τὰς σχετικὰς εἰς αὐτὰς a priori ἀρχάς, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας προϋποθέσεις, τὴν ἔκτασιν καὶ τὰ ὅρια τῆς νομίμου αὐτῶν χρησιμοποιήσεως. Πράγματι ὅμως «τίθενται αἱ ἀσφαλεῖς βάσεις διὰ μίαν συστηματικὴν θεωρητικὴν ὅσον καὶ πρακτικὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπιστήμην». Αἱ διαφοροὶ λεγόμεναι ἰκανότητες τῆς ψυχῆς ἀποχωρίζονται μόνον προσωρινῶς ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐξετάζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καθ' ἑαυτάς, διότι διὰ τὴν «ἀνθρωπίνην» (βῆμα πρὸς βῆμα προϊούσαν) γνῶσιν τοῦ φιλοσόφου, εἶνε τοῦτο ἡ ἀκοπωτέρα μέθοδος, διευκολύνουσα συγ-

χρόνως τὴν προπαρασκευὴν μιᾶς καθ' ὕλην συστηματικῆς διαιρέσεως. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται ὁμως νὰ κρίνωμεν τελειωτικῶς τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, δὲν πρέπει νὰ παρασκαλίζωμεν τὴν περὶ τῶν ἱκανοτήτων ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ Kant ἀναγνωρίζει ὡς ἀτελῆ καὶ τῆς ὁποίας κάμνει χρῆσιν μόνον ὡς τινος οὐχὶ τελείως ἀχρήστου βοηθητικοῦ μέσου. (Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν πάλιν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐγώ). Καὶ «ἐπὶ δευτέρου ἀκόμη σημείου ἀνάγκη νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχή· τοῦτο εἶνε περισσότερον φιλοσοφικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς φύσεως· δηλαδὴ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀντιληφθῶμεν ὀρθῶς τὴν ἰδέαν τοῦ συνόλου καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ περιλάβωμεν, διὰ καθαρᾶς ἐνεργείας τοῦ λόγου, ὅλα τὰ μέρη ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ αὐτῶν πρὸς ἀλλήλα σχέσει, δυνάμει τῆς συναγωγῆς αὐτῶν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅλου ἐκείνου». Τὸ κατὰ πρῶτον εἰς δύο κύρια μέρη καὶ κατόπιν εἰς πολλὰ τμήματα ὑποδιαιρούμενον σύστημα ἀποτελεῖ ἀρχιτεκτονικῶς ἀνεγειρομένην ἐνότητα, συγκρατεῖται ἡνωμένον ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινῆς ἰδέας, διότι καὶ εἰς τὰ δύο μέρη πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου, περὶ τῆς αὐτῆς «δυνάμεως τῆς ἰδέας» μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς τὸ ἓν μέρος γίνεται τοῦτο ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεωρητικῆς χρησιμοποίησεως τοῦ λόγου, εἰς δὲ τὸ ἄλλο ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς πρακτικῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου νομίζει ὁ Kant ὅτι εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀποκρούσῃ ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις αἱ ὁποῖαι ἔτεινον εἰς τὸ νὰ καταδείξωσι δῆθεν «ἀσυνεπείας» καὶ «χάσματα» εἰς τὸ σύστημά του. Ὁλόκληρον τὸ ἀμέσως ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον δίδει τὴν ἐντύπωσιν προαισθήσεως τῆς κριτικῆς, τὴν ὁποίαν ἡ μεταγενεστέρα γερμανικὴ ἰδεοκρατία ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ Kant καὶ ἡ ὁποία ἀκριβῶς ὡς ἐκ τούτου ἤγαγεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς μεταφυσικῆς καὶ σὺν αὐτῇ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς ¹⁾).

¹⁾ Πρὸβλ. Kritik der praktischen Vernunft, ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. V. σελ. 10 Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ Λόγου B, σελ. 860-861—Εἶνε ἀληθὲς ὅτι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀνάγκη τὸ σύστημα νὰ διαπνέηται ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ συνόλου». Μόνον οὕτω θὰ ἔχει «μέλη» καὶ δὲν θὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς «σωρόν». Παρὰ Kant ὁμως μόνον οἶοιτο ἐκ τῶν ὑστέρων εἶνε δυνατόν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ νὰ λάβωμεν τὴν «γενικὴν ἐντύπωσιν» τοῦ συνόλου, μόνον ἐπὶ «δευτέρας τινος

Καὶ μάλιστα ὁ Kant, ἀφοῦ παρέβαλε τὴν διαρρύθμισιν τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου πρὸς τὴν τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ὑπάρχει παραλληλισμὸς μεταξὺ τῶν οὐσιωδεστέρων αὐτῶν μερῶν, καίτοι ἡ σειρὰ αὐτῶν ἀκολουθεῖ «ἀντίθετον τάξιν» ἐν τῷ πρακτικῷ πεδίῳ, ἀφοῦ κατέδειξε προσέτι ὅτι καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐν τῇ πρακτικῇ χρῆσιν τοῦ Λόγου ὑπάρχει ἀναλογία πρὸς τὴν μέθοδον τῆς διὰ συλλογισμῶν κρίσεως, ἀφοῦ συνεπῶς ἀπεδείχθη ὅτι ἡ θεωρητικὴ, ἡ πρακτικὴ καὶ ἡ τυπικῶς λογικὴ χρῆσις τοῦ λόγου εὐρίσκονται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς ἀλλήλας, περαίνει μὲ τὰς ἐξῆς πολλάκις ἐπαναληφθείσας λέξεις. «Τοιαῦται συγκρίσεις προξενούσιν εὐχαρίστησιν, διότι δικαίως προκαλοῦσι τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εἶνε δυνατόν μίαν ἡμέραν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἐνότητα ὁλοκλήρου τῆς καθαρᾶς λογικῆς ἱκανότητος (τόσον τῆς θεωρητικῆς ὅσον καὶ τῆς πρακτικῆς) καὶ νὰ συναγάγωμεν τὰ πάντα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης πρώτης ἀρχῆς, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ὁ ὁποῖος μόνον εἰς τὴν πλήρη καὶ συστηματικὴν ἐνότητα τῶν γνώσεών του εἶνε δυνατόν νὰ εὔρη τελείαν ἱκα-

βαθμίδος», τοῦτέστιν τότε μόνον ὅταν ἔχει τις ἐπεξεργασθῆ ἤδη ὅλα τὰ καθ' ἕκαστον μέρος. Ἔως ὅτου φθάσῃ κανεὶς ἐκεῖ εἶνε ἀνάγκη νὰ περιορισθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ἱκανοτήτων (ἢ ὅποια ὅμως ποτὲ δὲν πρόκειται νὰ ἐρμηνευθῆ καθαρῶς ψυχολογικῶς). Ἡ μεταγενεστέρα ὅμως γερμανικὴ ιδεοκρατία ἐγκαταλείπει ὅλα αὐτὰ τὰ βοηθήματα καὶ ἀρχίζει ἀμέσως μὲ μίαν ἀρχὴν ἢ ὅποια ἐξασφαλίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ σύνολον καὶ τὴν συστηματικὴν ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας. Φυσικὰ ὁλόκληρον τὸ ὕφος τῆς σκέψεως καθίσταται οὐσιαστικῶς διάφορον. Ὅπως δὲποτε εἶνε δυνατόν νὰ ἀνεύρωμεν καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Kant τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα τούτων (καὶ εἰς τὸ ἄνω παρατεθὲν χωρίον). Ἡ «ἰδέα τοῦ ὅλου, ἢ ὅποια εἰς τὸν ἀναγιγνώσκοντα τὸν Kant, ἀναφαίνεται μόνον εἰς τὸ τέλος τῆς συστηματοποιήσεως, μετατρέπεται π. χ. παρὰ Hegel εἰς τὴν αὐτὴν ἑαυτὴν ἐννοοῦσαν θεμελιώδη ἀρχὴν πάσης φιλοσοφίας. Ἡ «ἀμοιβαία συναναφορὰ» πάντων τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Fichte ὡς μέθοδος τοῦ «ἀμοιβαίου καθορισμοῦ» διὰ «ἀμοιβαίας συναναφορᾶς» καὶ κατόπιν γενικῶς ὡς μέσον τῆς «συναγωγῆς». Ὅτι παρὰ Kant καὶ Fichte εἶνε συναγωγή, τοῦτο γίνεται παρὰ Schelling καὶ Hegel αὐτοῦ ἐξέλιξις. Ὅτι παρὰ Kant ἀποτελεῖ ἡ «καθαρὰ λογικότης», παρὰ δὲ τῷ Fichte ἀφ' ἑνὸς τὸ «ἀπόλυτον ἐγώ» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ «ἐγώ ὡς ἰδέα», τοῦτο μεταβάλλεται παρὰ Schelling καὶ Hegel ἐν γένει εἰς τὸ «ἀπόλυτον» καὶ τέλος εἰς τὸ «ἀπόλυτον πνεῦμα».

ναποίησιν»¹⁾). Μεταξὺ ἄλλων ὁμιλεῖ ὁ Kant καὶ περὶ τινος «κοινῆς ἀλλ' ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς δίψης», ἐξ ἧς ἴσως πηγάζουσιν ἡ αἴσθησις καὶ ἡ διάνοιά μας· καὶ δι' ἄλλας ἐπίσης λειτουργίας τῆς συνειδήσεως εἶνε δυνατόν νὰ δεχθῶμεν κεκρυμμένην βάσιν ἢ ἀπαρχήν. Ἐὰν ἔχωμεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἡμῶν, τότε καταφαίνεται ἐξ αὐτῶν ὅτι ὁ Kant εἶχε πάντως τὴν τάσιν νὰ συνενώσῃ τὰ νήματα τῆς συστηματικῆς συνδέσεως εἰς θεωρίαν περὶ τοῦ ἐγώ, ὅτι ὅμως τὸ ἐγὼ τοῦτο δὲν τὸ πληροῖ μὲ μίαν μόνην ἔννοιαν (ὡς π.χ. τὴν τοῦ φορέως ἐν γένει τῆς ἱκανότητος τοῦ λόγου) ἀλλ' οἶονεὶ τὸ περιβάλλει μὲ πολλὰς διαφόρους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μονομερεῖς ἔννοιαι (ἀκριβῶς μὲ τὰς κατόπιν κατονομαζομένας τρεῖς κυρίας ἔννοιαι τοῦ ἐγὼ καὶ μὲ τὰς φαινομενικῶς μόνον εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε ἐκ τῆς συγχρόνου ψυχολογίας παραληφθεῖσαι ἔννοιαι τῶν καθ' ἕκαστον «ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς», «μερῶν τῆς ψυχῆς» κτλ.). Κἄπου εἰς τὸ βάθος ἴσταται κυρίως παρὰ Kant πάντοτε εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λόγος, μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν αὐτόχρομα, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ διὰ λόγου περικομισμένον ἐγὼ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μεγάλοι διάδοχοι τοῦ Kant εἶχον ἰδιαίτερον συμφέρον νὰ κατωρθώσωσι διὰ θαρραλέας ἐνεργείας νὰ ἀπομονώσωσι καὶ μίαν μόνην ἐκ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἐγὼ καὶ ἐκ τῆς μιᾶς ταύτης ἀρχῆς νὰ «συναγάγωσι» κατόπιν πάντα τὰ λοιπά, καὶ τέλος νὰ ἀντικαταστήσωσιν οὕτω τὴν «ἀρχιτεκτονικὴν» ἐνότητα τοῦ συστήματος τοῦ Kant διὰ τῆς «ὀργανικῆς» ἐνότητος μιᾶς νέας συστηματοποίησεως, ἡ ὁποία οἶονεὶ μόνον ἐκ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ τῆς νὰ ἀντλή τὰ οἰκοδομικά της μέσα, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ παραδεχθῆ οὔτε ὄντα καθ' ἑαυτὰ οὔτε τὰς προϋποθέσεις ἰδιαιτέρων ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς. Ὅπως δὴποτε εἶνε δυνατόν τὰ μέχρι τοῦδε ὑφ' ἡμῶν παρατεθέντα χω-

¹⁾ Kant Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. V σελ. 91. Τὸ χωρίον τοῦτο μετεχειρίσθη ἐπὶ παραδείγματι ὁ νεαρὸς Schelling διὰ νὰ ὑπερουσίση τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν καὶ τὴν τοῦ Fichte ἐναντίων τῶν ὀρθοδόξων ὁπαδῶν τοῦ Kant (ιδ. Abhandlungen zur Erläuterung des Idealismus der Wissensehftslehre 1796/1797). Ἄπαντα τοῦ Schelling Τμ. I. Τόμ. I. σελ. 375). — Ἀνάλογα χωρία περὶ τῆς μὴ εἰσέτι ἐρευνηθείσης ἐνότητος τῶν αἰσθησεῶν καὶ τῆς διανοίας, περὶ τῆς κεκρυμμένης βίαισεως τῆς δημιουργικῆς φαντασίας κλπ. ἀπαντῶνται ἐπανειλημμένως ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ καθαροῦ Λόγου τοῦ Kant (πρὸβλ. π. χ. Κριτικὴ, τοῦ καθαροῦ Λόγου B. σελ. 29, σελ. 180/181, σελ. 334).

ρία τοῦ Kant νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἡ θεωρία περὶ τοῦ ἐγὼ (ὡς ἄνωτέρω ἐλέχθη) προώριστα, νὰ ἀποτελέσῃ ἐν σημείον συνδέσεως (ἴσως μάλιστα τὸ κεντρικόν) τῆς συστηματικῆς συνενώσεως καὶ νὰ προσδώσῃ οὕτω εἰς ἕκαστον τμῆμα τοῦ συστήματος ὠρισμένην παιδαγωγικὴν σημασίαν.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν ἄνωτέρω εἶνε ἀνάγκη νὰ δρίψωμεν ἐν ἔτι βλέμμα ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant. Πρωτίστως πρέπει νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου δὲν εἰσχωρεῖ εἰς τὴν Μεταφυσικὴν τῶν ἡθῶν καθ' ὃν τρόπον ἡ Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου (μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς εἰς «νοητὴν» φιλοσοφίαν ἢ ὄντολογίαν) ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς Μεταφυσικῆς τῆς Φύσεως. Ὅταν ὁ καθαρὸς λόγος «εἶνε ἀληθῶς πρακτικὸς τότε ἀποδεικνύει τὴν πραγματικότητά ἐαυτοῦ καὶ τῶν ἐννοιῶν του διὰ τῆς πράξεως». Μετὰ τὴν ἀπόδειξιν ὑπὸ τῆς «στοιχειώδους θεωρίας τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου» ὅτι ὑπάρχει δεδικαιολογημένη, καθαρὰ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πρακτικὴ χρῆσις τοῦ λόγου, δὲν ἀπαιτεῖται πλέον νὰ ἀναζητήσωμεν διὰ ταύτην ἰδιαιτέραν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ συστηματικότητα. Ἐν τῇ «μεθοδολογίᾳ» συνεπῶς τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου, δὲν γίνεται καθόλου λόγος (ὅπως εἰς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου) περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας ἵνα, μετὰ τῶν ἐπιτευχθεισῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν «ἐπιτύχωμεν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν» καὶ δι' αὐτῆς πραγματοποιήσωμεν «σύστημα» τοῦ γνωσθέντος, ἀλλὰ πρόκειται ἀποκλειστικῶς περὶ «τοῦ πῶς... θὰ ἐπιτύχωμεν, οἱ νόμοι τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου νὰ εἰσελθῶσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, νὰ ἐξασκήσωσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν διοικουσῶν αὐτὴν ἀρχῶν, τοῦτέστι πῶς ὁ ἀντικειμενικὸς πρακτικὸς λόγος θὰ γίνῃ καὶ ὑποκειμενικὸς τοιοῦτος». Μὲ ἄλλας λέξεις· ὀλόκληρον τὸ δεύτερον μέρος τῆς «Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου», τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς συντομίας του, ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρῶτον μέρος, σχεδὸν χάνεται, δὲν εἶνε κατ' οὐσίαν ἄλλο τι εἰ μὴ μεθοδικὴ καθοδήγησις πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν τῶν ἡθῶν· ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν μᾶς παρέχει ἀπόψεις διὰ νὰ καταρτίσωμεν συστηματικῶς καὶ διαιρέσωμεν τὴν μεταφυσικὴν τῶν ἡθῶν ἢ διὰ νὰ περιλάβωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν Κριτικὴν εἰς τὸ

σύστημα τοῦτο τῆς Μεταφυσικῆς. Μάλιστα δὲ (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ κάμῃ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰάν παραβάσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant) αὐτὴ αὕτη ἢ διατυπωθεῖσα Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν τελειώνει ἐπίσης μὲ μίαν «Μεθοδολογίαν», ἢ ὁποία μὲ τοὺς τίτλους τῆς «ἠθικῆς διδακτικῆς» καὶ «ἠθικῆς ἀσκητικῆς», ἐξάγει πάλιν παιδαγωγικὰ συμπεράσματα, χωρὶς ὅμως καὶ οὐδὲλως νὰ προάγῃ τὴν φιλοσοφικὴν συστηματοποίησιν. Ἐνταῦθα ἄρα γίνεται καταφανὴς μία παράδοξος ἀσυμφωνία ἐν τῇ συνθέσει τοῦ συστήματος τοῦ Kant. Αὐτὸς οὗτος ὁ Kant ὑποδεικνύει ταύτην ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου: «Τὸ ὅτι ἡ διαίρεσις δὲν περιέλαβεν ἀπολύτως ὅλας τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας, ὡς ἔπραξε τοῦτο ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου, τοῦτο δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς ἐκ τῆς φύσεως τῆς πρακτικῆς ταύτης ἰκανότητος τοῦ λόγου». Μία Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν «ἔχει ὡς ἔργον τὸν εἰδικὸν καθορισμὸν τοῦ καθήκοντος ὡς ἀνθρωπίνου καθήκοντος». Εἶνε ἄρα ὑποχρεωμένη (ἔστω καὶ διὰ μόνον τὸν λόγον τοῦ νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς διατάξεώς της) νὰ ἀναφερθῇ ὅπωςδὴποτε εἰς τὸν ἄνθρωπον, «καὶ τὴν πραγματικὴν του φύσιν, ἂν καὶ μόνον τόσον ὅσον εἶνε ἀναγκαῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸ καθῆκον ἐν γένει». Πρέπει νὰ καταδείξῃ ἐπὶ τῆς ἐκ τῆς πείρας καὶ μόνῃς γνωστῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου «τὰς συνεπείας τῶν γενικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, χωρὶς ὅμως ἐκ τούτου νὰ ἀφαιρεθῇ καὶ τὸ ἐλάχιστον ἀπὸ τῆς καθαρότητος τῶν τελευταίων οὔτε νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἢ ἐκ τῶν προτέρων προέλευσις αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτον σημαίνει ὅτι ἡ Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπολογίας, «καίτοι ἐπ' αὐτῆς δέον νὰ ἐφαρμοσθῇ»¹⁾).

¹⁾ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου Ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. V, σελ. 8, Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν. Ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. VI σελ. 216/217.—Ἡ διαίρεσις τῆς «Μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν εἰς Μεταφυσικὰς ἀπαρχὰς τοῦ δικαίου καὶ Μεταφυσικὰς ἀπαρχὰς τῆς ἀρετολογίας, στηρίζεται φυσικὰ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant. γιννομένης διακρίσεως μεταξὺ νομιμότητος καὶ ἠθικότητος· μόλαταῦτα δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ παραλάβῃ ἀπλῶς τὰς θεμελιώδεις ταύτας ἐννοίας ἐκ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ἀλλὰ ἀποδεικνύει ῥητῶς ὅτι πράγματι εἶνε κατάλληλοι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βοηθητικὰ μέσα συστήματος ἐξαντιλοῦντος

Τὴν συσχέτισιν ταύτην πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν βοηθεῖ ἐξ ἄλλου καὶ ἐκ τοῦ πρακτικοῦ βίου τὸ γεγονός ὅτι ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου ὑπάρχει ἓν εἶδος προεπιστημονικῆς μεταφυσικῆς ἢ ὁποῖα ἀπλῶς ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀναπτυχθῇ ὑπὸ μορφὴν ἐπιστημονικὴν καὶ νὰ καταστῇ σαφεστέρα. Ἡ ἀρετὴ θὰ παρέμενεν ἀνίσχυρος ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἀρυσθῇ τὰ ὄπλα τῆς ἀπὸ τὴν ὀπλοθήκην μιᾶς μεταφυσικῆς ἢ ὁποῖα θὰ ἦτο καθαρῶς ζήτημα θεωρίας, καθόσον τὴν θεωρίαν «ἐλάχιστοι μόνον ἄνθρωποι εἶνε εἰς θέσιν νὰ χειρισθῶσι». Ὅχι, «ἕκαστος ἄνθρωπος» ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἔχνος συνειδήσεως ἠθικοῦ καθήκοντος καὶ ἠθικῆς εὐθύνης, ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ὁποίων ἀνάγκη νὰ ἔχη σαφεῆ γνῶσιν· τ. ἔ. «τὸ νὰ ἔχη τις» μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν «εἶνε καθήκον πρὸς ἑαυτόν καὶ κάθε ἄνθρωπος τὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, καίτοι συνήθως κατὰ τρόπον σκοτεινόν»· πᾶσα ἠθικὴ ἀρχὴ «δὲν εἶνε κατ' οὐσίαν ἄλλο τι εἰμὴ ἀσαφῶς νοουμένη μεταφυσικὴ, ἢ ὁποῖα

τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, καθόσον «ἡ συναγωγὴ τῆς διαιρέσεως ἑνὸς συστήματος τ. ἔ. ἡ ἀπόδειξις ὅτι εἶνε πλήρης ἀλλὰ καὶ σταθερά, ὅτι τοῦτέστι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς διαιρουμένης ἐννοίας εἰς τὰ μέλη τῆς διαιρέσεως καθ' ὅλην τὴν σειρὰν τῶν ὑποδιαιρέσεων γίνεται ἄνευ πηδήματος (*divisio per saltum*), εἶνε εἰς ἐκ τῶν δυσχερέστατα πληρουμένων ὄρων διὰ τὸν σύνθετον ἑνὸς συστήματος». Ἀφοῦ ὁμως ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐπλάσθη ὑπὸ τῆς φύσεως, δὲν πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀφ' ἑαυτοῦ του (ὄχι ἐξ ἐμφύτου κλίσεως) καὶ δὲν εἶνε ἀγαθός, διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν δύο περιπτώσεις. Ὑπάρχουσι νόμοι οἱ ὁποῖοι μᾶς ὑποχρεοῦσι μόνον εἰς ὠρισμένας πράξεις, τοῦτέστι ζητοῦσιν ἀπὸ ἡμᾶς μόνον νομιμότητα· διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου καθορίζεται τὸ πεδίου τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου. Ὑπάρχει ὁμως πλὴν τούτων καὶ εἰς νόμος (ὁ ἠθικὸς νόμος) ὁ ὁποῖος μᾶς ἐπιτάσσει ἀκόμη νὰ καταστήσωμεν τὸ καθήκον ἐλατήριον τῆς θελήσεώς μας· ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ὀλόκληρος ἡ ἠθικότης, δι' αὐτοῦ καθορίζεται τὸ πεδίου τῆς θεωρίας περὶ ἀρετῆς. Εἰς τὸ μνημονευθὲν σύγγραμμά του προσπαθεῖ ἀκόμη ἐπανειλημμένως ὁ Kant νὰ καθορίσῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὰς λοιπὰς ὑποδιαιρέσεις (πρβλ. ἔκδ. Ἀκαδημίας Τομ. VI σελ. 218 ἐπ. σελ. 239-242, σελ. 298, σελ. 410-412). Μάλιστα προχωρεῖ ἐν τῇ ὑποδιαιρέσει οἶονεὶ δοκιμαστικῶς, περισσότερον ἀφ' ὅ,τι ἐπιτρέπουνσι τὰ πράγματα, κατόπιν δὲ οἶονεὶ ἀπαλείφει τμήματά τινα (διὰ τῆς προσθήκης τῆς λέξεως *vacat*)· ἀναπτύσσει διάφορα σχέδια τῆς διαιρέσεως, τὰ ὁποῖα κατόπιν συνδυάζονται πρὸς ἄλληλα, τασσομένου τοῦ ἑνὸς ὑπεράνω τῶν ἄλλων ἢ προτασσομένων τούτων. Ταῦτα πάντα δεικνύουσι πόσον ὀλίγον ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου προπαρεσκεύασε τὴν Μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν.

εύρίσκεται παρ' ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ ὡς ἐκ τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως». Ἀκριβῶς ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται τὸ δυνατὸν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς σοκρατικῆς μεθόδου ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τῶν ἡθῶν¹⁾. Ἐπ' αὐτοῦ ὁμως

¹⁾ Πρβλ. ἐπί παραδ. Μεταφυσικῆν τῶν Ἠθῶν, Ἐκδ. Ἀκαδ. τόμ. VI σελ. 216 καὶ 376.— Ἦδη ἡ εἰσαγωγή τῆς λέξεως «σκοτεινός» καὶ ἡ ἀποφῆς ὅτι ἀρκεῖ νὰ διαλυθῇ τὸ σκοτὸς τοῦτο, εἶνε δυνατὸν νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ὁ Kant μεταχειρίζεται ἐν τῇ πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ μεθοδολογικά τεχνάσματα τῆς σχολῆς τοῦ Wolff τὰ ὅποια διεκήρυξεν ὡς μὴ δυνάμενα νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου. Ὅπως ὁ Kant προϋποθέτει ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος κατέχει ἤδη μίαν ἀμυδρῶς νοουμένην μεταφυσικῆν τῶν ἡθῶν, οὕτω ὁ Wolff παραδέχεται καὶ μίαν «φυσικὴν λογικὴν καὶ μίαν φυσικὴν ὄντολογίαν», αἱ ὅποια δια τὸν συνήθη ἀνθρώπον εἶνε δεδομένα μαζὺ μὲ τὴν ἰδίαν του ὑπαρξίν καὶ αἱ ὅποια δὲν ἔχουσι ἀνάγκην εἰμὴ νὰ διευκρινισθῶσιν ἐπιστημονικῶς διὰ τῆς «τεχνητῆς λογικῆς κτλ.», διὰ τῆς τεχνητῆς ὄντολογίας, νὰ ἐξελιχθῶσι σαφῶς καὶ νὰ ἀπόδειχθῶσιν αὐστηρῶς (πρβλ. Wolff Logica, 1728, ἔκδ. III 1740, § 5 ἐπ. Ontologia, 1730, ἔκδ. II 1736, § 21 ἐπ.). Περὶ τοῦ Wolff θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ εἴπωμεν γενικῶς ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἀποτελεῖ μίαν ἐρμηνείαν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως ὑπὸ τὴν συνήθη αὐτῆς μορφήν. Περὶ τοῦ Kant ἰσχύει τοῦτο τὸ πολὺ διὰ τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκεῖ κυρίως μόνον διὰ τὴν Μεταφυσικῆν τῶν Ἠθῶν καὶ τὴν θεμελίωσίν της, ὄχι ὁμως διὰ τὴν Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον διὰ τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ Λόγου. Διότι αἱ δύο Κριτικαὶ ὄχι μόνον ἀναπτύσσουσι καὶ διασαφηνίζουσι τὶ εἶνε δεδομένον συγχρόνως μὲ τὴν ὑπαρξίν μας, ἀλλὰ προχωροῦσι διὰ τῆς «νοητῆς» μεθόδου πέραν τούτου, προσπαθοῦσι νὰ ἀνεύρωσι ἄλλους μὴ δεδομένους ὄρους καὶ προϋποθέσεις διὰ τὸ δεδομένον, διὰ νὰ δικαιολογήσωσι τοῦτο ἐξ ἐκείνων. Εἶνε ἴσως δυνατὸν νὰ συναγάγωμεν αὐτόχρημα τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς γερμανικῆς ιδεοκρατίας ἐκ τῆς προσπαθείας πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ἀνακολουθίας ἢ ὅποια προφανῶς ὑφίσταται μεταξύ τῆς μεθόδου τοῦ Wolff, διευκρίνισιν τοῦ δεδομένου καὶ τῆς «νοητῆς» φιλοσοφικῆς μεθόδου, πρὸς ἀνεύρεσιν ὄρων καθιστώντων δυνατὸν τὸ νὰ εἶνε τι δεδομένον. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην πρέπει φυσικὰ νὰ ἀγάγη ἡμᾶς εἰς στενωτέραν συνένωσιν τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας, ὡς π. χ. ἐγένετο τοῦτο παρὰ τῷ Fichte. Ὅτι παρόμοια προβλήματα ἀπασχολοῦσι σοβαρῶς πάλιν τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν καταφαίνεται προ παντὸς ἐκ τοῦ μεγάλου ἐνδιαφέροντος τὸ ὅποιον ἐπροκάλεσε τὸ ἔργον τοῦ Martin Heidegger (Sein und Zeit, I, 1927). Ἐν τῇ πραγματεία τοῦ Heidegger «Vom Wesen des Grundes, (πρὸς τιμὴν τοῦ Husserl, 1926) γίνεται παραπομπὴ εἰς ἓν ἔργον «Kants Kritik der reinen Vernunft und die Idee einer Fundamentalontologie». Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν εἶχεν εἰσέτι δημοσιευθῆ καθ' ἣν στιγμὴν ἐγράφετο ἡ παρούσα μελέτη· ἐκ τῶν ὑπαινιγμῶν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ φαίνεται ὅτι θὰ θέσῃ εἰς τὸ κέντρον τὰ ἐνταῦθα ὑποδειχθέντα προβλήματα.

στηρίζεται επίσης τὸ γεγονός ὅτι ἡ συστηματικὴ μέθοδος τοῦ Kant ἔνεκα τῶν ἐν αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ κειμένων ἀνακολουθιῶν ὤθησεν εἰς τὴν ὑπέρβασιν αὐτῆς.

Μετὰ τὰ πρὸ ὀλίγου λεχθέντα θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ γεννηθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι αἱ περὶ ἀγωγῆς σκέψεις ἐμφανίζονται παρὰ Kant μόνον εἰς τὰ σύνορα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας (ἤτοι μόνον εἰς τὴν μεθοδολογίαν περὶ τῆς πρακτικῆς χρήσεως τοῦ λόγου) καὶ ὅτι κυρίως μόνον ἔξωθεν αὐτῆς (ἤτοι μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπολογία) εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν λεπτομερὴς λόγος. Ἐὰν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰ ἱστορικο-φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Kant (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἱστορικο-φιλοσοφικῶν τμημάτων τῆς κριτικῆς τῆς Κρίσεως) καὶ τὰς εἰδικὰς διαλέξεις του περὶ «Παιδαγωγικῆς», τότε πράγματι εὐρίσκομεν εἰς τὰ μνημονευθέντα χωρία τὰς λεπτομερεστάτας συζητήσεις περὶ φιλοσοφίας τῆς ἀγωγῆς. Καὶ ὅμως αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι αὐτῶν ἔχουσιν ἤδη ἐτοιμασθῆ ὑπὸ τῶν καθαρῶς κριτικῶν μερῶν τοῦ συστήματος. Διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην κάποιας λεπτομερεστέρως ἐξηγήσεως ἢ θέσις τῆς ἀνθρωπολογίας ἔναντι τῆς Κριτικῆς τοῦ Λόγου.

Ὅπως ἡ Κριτικὴ φαίνεται νὰ κορυφοῦται εἰς μίαν καὶ μόνην ἔννοιαν τοῦ ἐγὼ (ἤτοι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐνὸς τόσον θεωρητικοῦ ὅσον καὶ πρακτικοῦ λόγου) οὕτω καὶ ἡ θεωρία περὶ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν διὰ τῆς κριτικῆς ἀποκτηθέντων πορισμάτων φαίνεται καὶ αὕτη νὰ περατοῦται μὲ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς καὶ μόνου ἐγὼ, τοῦτέστι μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἀνθρώπου». Αὐτὸς ὁ εἷς καὶ μόνος λόγος εἶνε κάτοχος τῶν «ἐκ τῶν προτέρων» ἀρχῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων κανονίζεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν πρόκειται νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν «προορισμόν» του καὶ μετ' αὐτοῦ συγχρόνως (ὅπως τόσον εὐχαρίστως ἐκφράζεται ὁ Kant) «τὸν προορισμόν τῆς ἀνθρωπότητος». Καὶ αἱ δύο ὅμως ἔννοιαι (ἡ ἔννοια τοῦ ἐνὸς λόγου καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου) δὲν ἐξετάζονται λεπτομερῶς ἐντὸς αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant. Τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀρχεγόνου ἐνότητος τῆς ἰκανότητος τοῦ λόγου ὑπόσχειται μόνον ὁ Kant, χωρὶς ὅμως ὁ ἴδιος νὰ ἐκπληρώσῃ ποτὲ τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην. Ἀκριβῶς ἔνεκεν τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης τῆς συστηματικῆς ἐνότητος παρίσταται

ανάγκη νὰ παρεμβληθῆ ἡ Κριτικὴ τῆς Δυνάμεως τῆς Κρίσεως ὡς σύνδεσμος μεταξὺ τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου καὶ τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου. Ἡ δὲ ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Kant λεπτομερῶς μόνον ἔξω τοῦ κύκλου τῆς καθαρᾶς φιλοσοφίας, τοῦτέστι μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς «Ἀνθρωπολογίας ἀπὸ πραγματικῆς ἀπόψεως» (1798). Ἀμφότερα ταῦτα, ἡ διπλῆ αὕτη παραίτησις ἀπὸ τοῦ φιλοσοφεῖν, ἀπαιτοῦνται ὑπὸ τῆς αὐστηρᾶς, «κατὰ τοὺς σχολικοὺς κανόνας» μορφῆς τῆς σκέψεως τοῦ Kant, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπαγορεύει πάντα «ὑψηπετῆ» σχηματισμὸν ἰδεῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ (διὰ λόγους ἀκριβοῦς γενικῆς ἰσχύος) δὲν θέλει νὰ ἐγκαταλίπη τὸ πεδίου τῶν ἐκ τῶν προτέρων καθαρῶν νοημάτων.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν «σχολικὴν» ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας γνωρίζει ὁ Kant καὶ μίαν «κοσμικὴν ἔννοιαν» αὐτῆς καὶ μόνον μὲ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκφράζεται πλήρως ἡ μεγάλη καὶ περιεκτικὴ παιδαγωγικὴ σπουδαιότης συμπάσης τῆς καθαρᾶς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἡ «σχολικὴ ἔννοια» ἀπαιτεῖ ἀπλῶς «σύστημα τῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων ἢ λογικὰς γνώσεις ἐξ ἐννοιῶν»: ὁ φιλόσοφος τῆς σχολῆς ἀναζητεῖ τὸ σύστημα τῆς γνώσεως «μόνον ὡς ἐπιστήμην», προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσῃ μόνον τὴν «συστηματικὴν ἐνότητα τῆς γνώσεως, ἄρα τὴν λογικὴν τελειότητα τῆς γνώσεως». Κατὰ τὴν «κοσμικὴν ἔννοιαν» τοῦναντίον φιλοσοφία εἶνε «ἡ ἐπιστήμη περὶ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ συνόλου τῶν γνώσεων ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν σκοπῶν τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ»: μάλιστα καὶ ἡ ἰδία περιλαμβάνει τὴν ἐπιστήμην περὶ τῶν τελευταίων τούτων σκοπῶν, ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ (περὶ τοῦ ἠθικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου) καὶ περὶ τῶν «δευτερευόντων σκοπῶν οἱ ὁποῖοι ἀνήκουσιν ἀναγκαίως εἰς ἐκεῖνον ὡς μέσα». Ἡ «κοσμικὴ αὕτη ἔννοια» ὑπῆρχε καὶ οὐσίαν πάντοτε «εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀνόματος «Φιλοσοφία» καὶ ἰδίᾳ ὅταν οἶονεὶ τὴν ἐπροσωποποιοῦν καὶ ἔθετον αὐτὴν ὡς πρότυπον τοῦ ἰδεώδους τοῦ «φιλοσόφου». Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπιστήμη, ἀλλ' εἶνε ταυτοχρόνως «θεωρία τῆς σοφίας» καὶ «νομοθέτης τοῦ λόγου». Ὁ δὲ φιλόσοφος δὲν εἶνε ἀπλοῦς ἐρευνητής, δὲν εἶνε ἀπλῶς ἄνθρωπος κατέχων ὄλα τὰ τεχνάσματα τῆς λογικῆς, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς διδάσκαλον τῆς σοφίας διὰ διδασκαλίας καὶ παρα-

δείγματος», εἰς «νομοθέτην» διὰ τὴν λογικὴν διαρρυθμῆσιν τῆς ζωῆς, εἰς «διδάσκαλον ἐν τῷ ἰδεώδει». Εἰς ταῦτα προσθέτει μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ μετριοφροσύνης τὰ ἑξῆς: «ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ θὰ ἦτο ἔνδειξις μεγάλης ἐπάρσεως τὸ νὰ ἀποκαλῆ τις τὸν ἑαυτὸν του φιλόσοφον καὶ νὰ ἔχη τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἐγένετο ἤδη ἴσος πρὸς τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον μόνον ἐν τῇ ἰδέᾳ ὑπάρχει». Διὰ τοῦτο παραλείπει νὰ περιγράψῃ περισσότερον τὴν ἰδεώδη ταύτην εἰκόνα, «καθόσον τοιοῦτος φιλόσοφος οὐδαμοῦ εὐρίσκεται, ἐνῶ ἡ ἰδέα τῆς νομοθεσίας του συναντᾶται παντοῦ εἰς ἐκάστην ἀνθρωπίνην λογικὴν». Ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ καθαρῦ Λόγου ἐνδιαφέρει αὐτὸν μόνον νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον ὁποῖαν συστηματικὴν ἐνότητα «προδιαγράφει» ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν κοσμικὴν αὐτῆς ἐννοίαν. Ἀμέσως δὲ κατόπιν τούτου ἐκθέτει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ἄνω ἐξετασθὲν θεμελιῶδες σχέδιον τῆς Μεταφυσικῆς περὶ τοῦ ὁποῖου εἰς ἄλλο τι χωρίον λέγει ὅτι διὰ τὴν ἐκτέλεσίν του εἶνε ἀπαραίτητος ἡ αὐστηρότης καὶ ἡ κατὰ τοὺς σχολικοὺς κανόνας ἐργαζομένη μέθοδος τοῦ Wolff· εἰς δὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Λογικῆς του εἰδικῶς τονίζει ὁ Kant (παρὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς κοσμικῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας) ὅτι ἡ συστηματικὴ ἀριότης καὶ ἐνότης ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα ἀκριβῶς τῆς κατὰ τοὺς σχολικοὺς κανόνας ἐργαζομένης φιλοσοφικῆς σκέψεως.¹⁾ Τὰ ὀλίγα ταῦτα σημεῖα δύνανται νὰ ἐξαρκέσωσιν ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ὁ Kant δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ συστηματικὴ διάταξις τῆς φιλοσοφίας προέρχεται ἐκ τῆς κοσμικῆς αὐτῆς ἐννοίας, ἀλλὰ τοῦναντίον ὅτι ἡ κοσμικὴ ἐννοία εἶνε εἰς θέσιν νὰ «προδιαγράψῃ» συστηματικὴν ἐνότητα μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἔχει ταύτης ἀνάγκην ὡς ἀπαραιτήτου προϋποθέσεως.

Πάντα ταῦτα εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅταν ἀναγιγνώσκομεν τὸ ἑξῆς χωρίον: Τὸ πεδῖον τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς εἰς τὸν κόσμον δύναται τὰ συνοψισθῆ εἰς τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα:

¹⁾ Πρὸβλ. Κ. τ. κ. Λ. Β. σελ. 866-868. Λογικὴ ἔκδ. Jaesche Εἰσαγωγὴ III (Ἐκδ. Ἀκαδ. Τόμ. IX, σελ. 23/24).

- 1) Τί εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω ;
- 2) Τί ὀφείλω νὰ πράξω ;
- 3) Τί δύναμαι νὰ ἐλπίζω ;
- 4) Τί εἶνε ὁ ἄνθρωπος ;

Εἰς τὸ πρῶτον ἐρώτημα ἀπαντᾷ ἡ μεταφυσική, εἰς τὸ δεύτερον ἡ ἠθική, εἰς τὸ τρίτον ἡ θρησκεία, εἰς τὸ τέταρτον ἡ ἀνθρωπολογία. Κατ' οὐσίαν ὅμως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν τὰ πάντα εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν· διότι τὰ τρία πρῶτα ἐρωτήματα ἀναφέρονται εἰς τὸ τρίτον. Τὸ τοιοῦτον δὲν σημαίνει ἄρα ὅτι εἰς τὰ δύο πρῶτα ἐρωτήματα (τὰ θεμελιώδη ἐρωτήματα τῆς κριτικῆς διατυπώσεως τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια καὶ μόνον περιλαμβάνονται μετὰ τὴν ἀγκυλῶν ἐν τῷ βιβλίῳ, πράγμα ἄξιον παρατηρήσεως) πρέπει νὰ δώσῃ τὴν ἀπάντησιν ἡ ἀνθρωπολογία, ἄλλὰ μόνον ὅτι αἱ διὰ ταῦτα ἀπαντήσεις ἀνάγκη νὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν, νὰ ἐφαρμόζονται εἰς αὐτήν, ὅτι ἀνάγκη νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἀμέσως ὅταν ἐκείνη θέτῃ τὰ ἐρωτήματα. Ἡ παρατεθεισα τελικὴ φράσις σημαίνει ἄρα κυρίως ἀκριβῶς ὅ,τι καὶ ἓνα ἄλλο, ἐκ πρώτης ὄψεως οὐχὶ ὀλιγότερον παράδοξον χωρίον εἰς τὸ παράρτημα τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Λογικὴν τοῦ Kant: «τὸ πᾶν ἔχει ὡς τελικὸν σκοπὸν τὸ πρακτικόν, καὶ εἰς τὴν τάσιν ταύτην ἀκριβῶς παντὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τῶν θεωριῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν ἔγκειται ἡ πρακτικὴ ἀξία τῆς γνώσεώς μας»¹⁾. Οὕτω μόνον ἀποκτᾷ καὶ ἡ φιλοσοφία «ἀξιοπρέπειαν», δηλ. ἀπόλυτον ἀξίαν· μόνον οὕτως εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν «παγκόσμιον αὐτῆς ἔννοιαν»· μόνον οὕτω (τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ προσθέσωμεν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Kant) ἀποκτᾷ αὕτη τὴν γενικὴν αὐτῆς παιδαγωγικὴν σπουδαιότητα, τὴν σπουδαιότητά της ὅχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεωρίαν περὶ ἀγωγῆς, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀγωγήν. Διότι ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ παγκοσμίῳ σημασίᾳ δὲν μένει ἀπλῶς, ὡς εἶπομεν, διδάσκαλος τῆς ἐπιστήμης, ἄρα ὅχι ἀπλοῦς θεωρητικὸς παιδαγωγός· ἀλλὰ γίνεται διδάσκαλος ἐν τῷ ἰδεώδει, «ἔμπρακτον ὑπόδειγμα, ἄρα ἐπίσης ἀμέσως

¹⁾ Λογική, Ἔκδ. Ἀκαδ. τόμ. ΙΧ, σελ. 25 καὶ 87.